

SUAT DONUK**

Sulhî'nin Manzum Hac Menâzıl-nâmesi*

Sulhi's Poetic Pilgrimage Menâzıl-nâme

Ö Z E T

Osmanlı Devleti, İslam'ın şartlarından biri olan hacca gerçekleştirmesi için kervanlar düzümü, seyahat güzergâhları belirlemiştir. Kimi Osmanlı aydınları hac yolculuğu izlenimlerini, kimileri de hac ibadeti veya menzilleri hakkında malumatı bir esere dönüştürmüştür. Hac seyahati güzergâhında yer alan menzilleri anlatan eserlere menâzıl-nâme adı verilir. Türk edebiyatına mensup pek çok menâzıl-nâme vardır. Bunlardan biri Sulhî mahlaslı bir sanatçıya aittir. Biyografik kaynaklarımız 1070 Safer'inde (Ekim-Kasım 1659) vefat eden Kâsımzâde Salih Mehmed Efendi adlı kadı-müderrisin Sulhî mahlasıyla şürler yazdığını bildirmektedir. Fakat ilgili menâzıl-nâmenin Kâsımzâde'ye aidiyetini teyit edecek bir bilgi mevcut değildir. 68 beyitten ibaret eser mesnevi şekliyle yazılmıştır. Mukaddime mahiyetindeki bölümlerinin olmaması ve İstanbul-Hicaz güzergâhının sadece Şam-Hicaz etabını kapsamı nedeniyle eksik olduğu izlenimi vermektedir. Aruz ve kafiye-redif kusuru barındırmamasından usta bir şair tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Hacca gidecekleri uğrayacakları yerler hakkında bilgi vermek amacıyla yazıldığı için sade ve anlaşılır bir dil ve üslûba sahiptir. Deyim ve edebî sanatlar itibarıyla kuru olan eser az sayıda Türkçe arkaik kelime ve ek ihtiva etmektedir. Bu makalede Sulhî'nin manzum hac menâzıl-nâmesi tanıtılacak, eserin şekil ile muhteva incelemesi neticesinde tespit edilen hususlar paylaşılacak ve mevcut iki yazma nüshasının mukayesesiyle tesis edilen tenkitli metni ilim âleminde takdim edilecektir.

A B S T R A C T

Ottoman Empire made the camel trains up in order to pilgrimage which is one of Islam's five pillars, and determined the travel direction. Some of Ottoman highbrowed people transformed their impressions about the pilgrim's journey into a work and some of them transformed the knowledge about the worship of pilgrimage or the ranges into a work. The works which narrate the ranges at the direction of pilgrimage are named as "menâzıl-nâme". There are many menâzıl-nâmes connected with Turkish literature. One of them belongs to an artist with the nickname, Sulhi. Our biographic resources informs that a muslim judge-mudarris with the name "Kâsımzâde Salih Mehmed Efendi" who died in Safer 1070 (October-November 1659) campaign wrote poetries with the nickname, Sulhî. However, there isn't knowledge which will confirm the relevant menâzıl-nâme's belongingness to Kâsımzâde. The work which consists of 68 couplets was written as a masnavi. It gives the impression of not being enough as there aren't the sections in the property of introduction and as it includes only Sam-Hejaz stage of İstanbul-Hejaz direction. It is understood that it was written by a skillful poet as it doesn't include the prosody and rime-repeated voice faults. As it was written in order to inform those who will pilgrimage about the places that they will visit, it has got a plain and understandable language and wording. This work which has weaknesses in terms of idioms and literary arts involves a few Turkish archaic words and accretion. Sulhi's poetic pilgrimage menâzıl-nâme will be introduced in this article, the points which are determined as a result of the form and content review for the work will be shared and the commented text which is done with the comparison of two current manuscript copies will be presented to the science world.

ANAHTAR KELİMELE R

Sulhî, menâzıl-nâme, mesnevi, hac

KEYWORDS

Sulhi, menâzıl-nâme, masnavi, pilgrimage

* Makalenin Geliş Tarihi: 12.02.2017/ Kabul Tarihi: 12.03.2017

** Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Demirci Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, (suatdonuk@hotmail.com).

Giriş

“Hac”, Arapçada “Tartışarak yenmek, ikna etmek, bir şeyden feragat etmek, bir yerden gelmek, bir kimse ya da mahalle çok gidip gelmek” anlamlarını taşımaktadır (Mutçalı 1995: 148; Mütercim Asım Efendi 1305:1/381). Bu sözcük Türkçede “İslam’ın beş şartından biri olan ve belirli bir zamanda Mekke’deki Kâbe-i Şerîfe’yi ziyaret etmek üzere yola çıkma farızası, hacca gitme, hac görevini yapma” manalarına gelmektedir (Devellioğlu 2008: 305; Kanar 2009: 1/1137).

İslam inancına göre maddi durumu yeterli, sağlığı yerinde herkesin gerçekleştirmesi gereken bir vecibe olan haccın çeşitli maksatları vardır. Dünyanın her yerinden hac mevsiminde Mekke’ye gelen Müslümanlar birbirini ile buluşup, tanışırlar. Hac eden kişi, bazı zevklerden perhiz etmek, çeşitli dualar okumak, Allah rızası için kurbanlar kesmek, yolculuğun pek çok zorluğuna katlanmak suretiyle günahlarından arınıp ahlakî veçhesini düzenleme imkânı bulur (Çaviş 1972: 57-58).

İslam’da haccın maddi gücü yeten ve belli şartlara haiz tüm Müslümanlara farz kılınması ile birlikte bu ibadetin yerine getirilmesi için Müslüman devletler tarafından çeşitli tertibatlar yapılmıştır. Hacca giden kimselerin kullanmaları için belirli yol güzergâhları ve bu yollar üzerinde hacıların konaklayıp faydalanabilecekleri menziller oluşturulmuştur (Donuk 2017: 53). Bu yol güzergâhları ve menziller bölgeye hâkim olan siyasî otoriteler tarafından zaman ve iklim şartlarına göre değişiklik yapılarak kullanılmışlardır (Sak-Çetin 2005: 199-200).

Osmanlılar, 1517’de Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) devrinde Mısır’ı fethedip Hicaz’ın yönetimini devralmakla hac organizasyonunun sorumluluğunu da üstlenmiş oldular (Yalçın 2007: 122). Şer’î kurullarla yönetilen Osmanlı Devleti’nde hacca büyük önem verilmiş; her yıl düzenli ve güvenli bir şekilde hac farızasının yerine getirilebilmesi için bizzat padişahların gözetiminde hac organizasyonları gerçekleştirilmiştir (Ersoy 2007: 32-33). İaşesi ve askerî koruması devletçe temin edilen kervanlar için menziller ve bunların dizilişiyle ortaya çıkan güzergâhlar tayin edilmiştir (Doğan 2013: 128-129). Osmanlılar zamanında hacı adayları hacca giderken karayolu ve denizyolu olmak üzere iki yol kullanırlardı. Rumeli

ve Anadolu'dan gelecek hacı adayları devlet tarafından düzenlenen iki büyük kervana dâhil olarak yolculuk ederlerdi. Bunların büyük bir kısmı kara yoluyla İstanbul-Şam-Mekke güzergâhını kullanırken bir kısmı da İstanbul-Kahire-Mekke yolunu tercih ederek seyahatlerinin bir etabını deniz üzerinden yaparlardı (Sak-Çetin 2005: 200).

Osmanlı toplumuna mensup sanatçılar da resmî veya özel kervanlara katılarak hac farizalarını yerine getirmişlerdir. Bu sanatçılar buldukları yerden Mekke'ye varıncaya kadar uğradıkları yerleşim yerlerini, bu yerler hakkında topladıkları bilgileri, sekiz aydan fazla süren yolculukta başlarından geçenleri, kutsal topraklarda hac farızası çerçevesinde gerçekleştirdikleri ibadetleri anlatan manzum ya da mensur eserler kaleme almışlardır (Donuk 2017: 53). Bu eserler İstanbul'dan Mekke'ye kadar uzanan çok geniş bir coğrafya ile ilgili doğrudan bilgiler verirler. Bunlar, aynı zamanda yazarlarının düşünce yapıları, inançları, eğitimleri ve dilleri hakkında dolaylı bilgiler de içermektedir (Coşkun 2002: 3).

Hac seyahatnâmesi şeklinde isimlendirilen bu eserlerin çoğunluğu hac kervanlarının güzergâhı (menâzil) ve haccın edası (menâsik) konusunda insanları bilgilendirme gayesiyle yazılmıştır. Bir kısmı da yolculuk esnasında elde edilen kişisel izlenimleri aktarmak maksadıyla meydana getirilmiştir. 15. yüzyılın başlarında vefat ettiği düşünülen Ahmed Fakîh'in (ö. 618/1221 [?]) *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcid-i Şerîfe* isimli eseri, Osmanlı hac seyahatnâmelerinin mevcut ilk örneği olarak kabul görmektedir. Bu eserin asıl konusu seyahat sırasında ziyaret edilen kutsal yerlerdir. 16. asır şairlerinden Fevrî (ö. 978/1571), hac yolculuğu izlenimlerini Âşık Çelebi'ye (ö. 979/1572) yazdığı bir mektupta dile getirmiştir. Nâbî'nin (ö. 1124/1712) münşiyâne bir üslupla kaleme aldığı *Tuhfetü'l-Harameyn*'i bu türdeki eserlerin en edebî kıymet taşıyanıdır. Bahrî (ö. [?]), Cûdî (ö. 1756'dan sonra) gibi şairler hac kervanlarının güzergâhını manzum olarak tanıtırken Abdurrahman Hibrî (ö. 1087/1676), Kadrî (ö. [?]) ve Mehmed Edîb (ö. 1223/1807'den önce) de mensur tarzdaki eserlerinde haccın edası hakkında tafsilatlı malumat vermektedir (Coşkun 2007: 20). Bunların yanı sıra yazma eser kütüphanelerinde ve özel ellerde yazarı bilinmeyen manzum veya mensur menâzilnâme, menâsiknâme, hac seyahatnâmesi ya da rehberi türünde daha birçok yazma eser vardır (Donuk 2017: 53).

Ankara Milli Kütüphanesi 06 Mil Yz A 6071 ve İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Şerriyye 445 numaralı yazma eserler hacı adayları için faydalı bilgilerin bir araya getirildiği hac rehberi niteliği taşımaktadır. Haccın kabul olması için yapılması gerekenler, ibadet esnasında okunması icap eden dualar, Mekke'nin kapıları, Üsküdar'dan Şam'a kadarki konaklar (menziller) ve mesafeleri, Mısır'dan Mekke'ye kadarki menziller ve mesafeleri gibi hacca dair bilgilerin bir araya getirildiği bu yazmalarda ayrıca bir manzume de bulunmaktadır. Sonunda yer alan mahlashânesinden Sulhî mahlaslı bir şair tarafından yazıldığı anlaşılan eser, "Der-beyân-ı 'Aded-i Menâzil-i Hicaz" başlığı taşımaktadır. Hac güzergâhının Şam'dan Hicaz'a kadarki bölümünün menzillerinin tanıtıldığı bu eser 68 beyitlik kısa bir mesnevidir. Bu makalede söz konusu manzum menâzilnâmenin adı, şairi ve yazılış tarihi ile ilgili değerlendirmeler yapılacak; şekil ve muhteva bakımından incelenmesi neticesinde elde edilen bulgular sıralanacak; iki nüshanın mukayesesiyle kurulan tenkitli metni ilim âlemine takdim edilecektir.

1. Bulunduğu Yazmalar

a. Ankara Milli Kütüphanesi no. 06 Mil Yz A 6071: Bu yazma; yazarı belli olmayan 70 varaklık bir *Menâsik-i Hac*, yazarı meçhul 19 varaklık bir *Fezâil-i Şâm* ile Sulhî'nin menâzilnâmesinin yer aldığı bir seçme eserler mecmuasıdır. "*Hâzâ Kitâb-ı Menâsik-i Hac*" başlığı ile başlayan mecmuanın ilk sayfasında müellif, kendi adını bildirmeden arkadaşlarının ısrarıyla on altı fasıldan müteşekkil Türkçe bir menasik-i hac kaleme almaya karar verdiğini söylemektedir (Hâzâ Kitâb-ı Menâsik-i Hac [yz] ? : 1b). Müellif; haccın farzlarını, vaciplerini, hac ibadetine başlarken yapılması gerekenleri, hac uygulamaları esnasında okunacak duaları vs. ayrıntılı bir biçimde, yalın bir dille aktarmaktadır. Bu biçimiyle eser, mensur bir hac menâsiknâmesidir. Metnin sonunda iki kayıt bulunmaktadır. Bunlardan ilki muhtemelen eserin yazarına ait telif kayıdır. Buna göre bu hac rehberi Mustafa İbn eş-Şeyh Ali-i Kastamonî tarafından 1079 Cemâdiyelâhir'inde (Kasım-Aralık 1668) yazılmıştır. İkincisi ise istinsah kaydı olup yazmanın Seyyid Mehmed bin Mustafa tarafından 1119 Muharrem'inde (Nisan-Mayıs 1707) çoğaltıldığını ifade etmektedir. Yazmadaki ikinci eser olan

Fezâil-i Şâm ise ilk sayfasında belirtildiğine göre meçhul bir yazar tarafından tarih kitaplarındaki bilgiler derlenmek suretiyle meydana getirilmiştir. Eser, hac güzergâhının önemli menzillerinden biri olan Şam'ın önemli özelliklerini, kutsal bölgelerini, mescitlerini, burada metfun olan ashap ve evliyayı anlatmaktadır. Bu eserden sonra bir varakta Şam'dan Kudüs'e kadarki menziller ve mesafeleri bildirilmekte, akabinde Sulhî'nin menâzilnâmesi gelmektedir. Sulhî'nin manzumesi 90b ile 95b varakları arasında yer almaktadır. Manzumenin sonundaki ferağ kaydına göre bu eser de Seyyid Mehmed bin Mustafa tarafından çoğaltılmıştır. İstinsah tarihi ise 1119 Safer'idir (Mayıs-Haziran 1707). Yazma, yarım varaklık bir Musa (as.) kıssasıyla sona ermektedir.

b. İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu no. 34 Ae Şeriyye 445: Bu yazma da hac rehberi görünümü taşımaktadır. Yazmanın başlangıç eserinin mukaddimesinde müellif, arkadaşlarının isteği ile Türkçe muhtasar ve müfid bir risale kaleme alacağını; bu risalede haccın tamamlanması için her gün gerekli olan farz, vacib, sünnet ve müstehab amelleri anlatacağını kendi adını bildirmeden söylemektedir. Beş bab ve iki fasıldan müteşekkil eser, mensur hac menâsiknâmesi türündedir. Derkenarlarla Sünbül Sinan Efendi'nin menâsiknâmesinden alıntılarının yapıldığı risale, herhangi bir telif kaydı olmaksızın sona ermektedir. Mensur menâsiknâmeden sonra yarım varakta Mekke'nin kapıları hakkında bilgiler verilmekte, onun altında ise Der-beyân-ı Aded-i Menâzil-i Hicâz başlığı ile Sulhî'nin manzum hac menâzilnâmesi başlamaktadır. Yazma, Sulhî'nin mesnevisinden sonra "Üsküdâr'dan Şam'a kadarki konakların isimleri ve mesafeleri" ve "Mısır'dan Mekke'ye kadarki menziller ile mesafeleri" listesi ile sona ermektedir. Yazmanın sonunda herhangi bir kayıt yer almamaktadır.

2. Adı

Sulhî'nin eseri Ankara Milli Kütüphane kataloğuna *Manzûme-i Beyân-ı Aded-i Menâzil-i Hicâz* ismiyle kaydedilmiştir. Millet Kütüphanesi'nde ise *Menâsik-i Hac* adıyla kayda geçmiştir. Mevcut iki yazmada manzumenin başlığı *Der-beyân-ı Aded-i Menâzil-i Hicâz* şeklindedir.

Bilindiği üzere klasik Türk edebiyatı nazım şekillerinden biri olan mesnevîde umumiyetle tevhit, münacat, na't ve sebab-i telif ile başlanıp

sonra esas konuya geçilir (İsen vd. 2009: 225). Şair bu bölümlerde sırayla Allah'ın birliğini dile getirip ona yakarır, Hz. Muhammed'e saygısını belirtip eserin yazılış sebebini açıklar. Fakat Sulhî'nin mesnevi şeklinde yazılan manzumesinin elimizdeki iki nüshasında da bu bölümler bulunmamaktadır. İlk beyti;

Râh-ı Şâmuñ menzilini bu zemân
İstimâ' it kim saña idem beyân (Sulhî [yz] ? : 90b)

olan mesnevi, doğrudan menziller hakkında bilgi vermekle başlamaktadır. Yukarıda Osmanlılar zamanında iki hac güzergâhının bulunduğu, bunlardan birinin İstanbul-Şam-Hicaz olduğu belirtilmişti. Sulhî'nin menâzilnâmesi Şam'dan Hicaz'a kadar yol üzerinde bulunan konakları ihtiva etmektedir. Bu iki husus eserin normalde mukaddime (tevhit, münacat, na't, methiye, sebeb-i telif), İstanbul-Şam ve Şam-Hicaz menzilleri olmak üzere üç bölümden ibaret tam bir mesnevi olduğu, fakat elde bulunan iki yazmanın eserin sadece Şam-Hicaz faslını içeren eksik nüshaları olduğu fikrini vermektedir. Ayrıca mesnevi, konakların sadece sayılarını bildirmemekte, buralar hakkında kısa bilgiler de sunmaktadır. Bu nedenlerle eserin ismini *Manzûme-i Beyân-ı Aded-i Menâzil-i Hicâz* koymak isabetli görünmemektedir.

Millet Kütüphanesi'nin tercih ettiği *Menâsik-i Hac* adı da kusurludur. Çünkü menâsik-i hac, hacıların Kâbe'yi ziyaret etme, Arafat'ta vakfeye durma, kurban kesme vb. ibadet rükünlerini ifade etmektedir (Devellioğlu 2008: 613). Sulhî'nin manzumesinde ise haccın ifası ile ilgili herhangi bir anlatım yer almamaktadır.

Eserin İstanbul'dan Hicaz'a kadarki hac konaklarının şiir şeklinde izah edilmesi biçimindeki muhtevası göz önünde bulundurulduğunda adının *Manzum Hac Menâzilnâmesi* konulması gerektiği kanaatini taşıyoruz.

3. Şairi

Makale konusu manzume mecmualarda, hac konulu metinlerin arasında yer aldığı için yazarın adının geçme ihtimali olan bir ser-levhası bulunmamaktadır. Bununla birlikte;

Sulhî bunu nazm kıldı iy şehâ
 Oğuyandan iltimâs ider du'â (Sulhî [yz] ?: 95b)

şeklindeki 66. beyitte şairin mahlası açık bir surette geçmektedir. Buna göre eser, Sulhî mahlaslı bir sanatçıya aittir. Manzume her iki kütüphane kataloğuna da Sulhî'ye ait olarak kaydedilmiştir.

Eski kaynaklar Türk edebiyatında Sulhî mahlasını kullanan iki sanatçıyı kaydetmektedir. Bu iki şahsın kaynaklardaki bilgilerinin birbirine yakınlığı onların aslında aynı kişiler olduğunu akla getirmektedir (Coşkun 2002: 8). Şair tezkireleri ile *Şakâîku'n-nu'mâniyye* zeyillerinde yer alan hal tercemelerine göre Sulhî, Kâsımzâde nisbesiyle tanınmaktadır. Adı bazı kaynaklarda Mehmed (Abdülkadiroğlu 1999: 212), bazılarında ise Sâlih olarak geçmektedir (Mehmed Salih Yümnî [yz]: 8a). Kimi kitaplar onun mahlasının kaynağını bildirirken isminin Sâlih Mehmed olduğunu bildirmektedir (Özcan 1989: 3/276-277).

Sulhî, Sultan I. İbrahim dönemi âlimlerinden Kürd Kâsım Efendi'nin (ö. Temmuz-Ağustos 1640) oğludur. İyi bir medrese eğitimi alarak Şeyhülislam Yahya Efendi'den (ö. Şubat 1644) mülazım olmuştur. 1049 Receb'inde (Ekim-Kasım 1639) Haydar Paşa Medresesi, 1052 Şa'ban'ında (Ekim-Kasım 1642) Sekban Ali Medresesi, 1053 Cemâziye'l-ûlâ'sında (Temmuz-Ağustos 1643) Etmekçizâde Ahmed Paşa Medresesi, 1056 Şevval'inde¹ (Haziran-Temmuz 1646) Sinan Paşa Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. 1057 Şa'ban'ında (Eylül 1647) Sahn-ı Semân'da, 1058 Cemâziye'l-ûlâ'sında (Mayıs-Haziran 1648) Murad Paşa-yı Cedîd Medresesi'nde, aynı yılın Receb'inde (Temmuz-Ağustos 1648) Aişe Sultan Medresesi'nde, 1061 Şevval'inde (Eylül-Ekim 1651) Kalenderhane Medresesi'nde² müderrislik yapmıştır. 1063 Ramazan'ında (Temmuz-Ağustos 1653) Hakaniye-i Vefâ Medresesi, 1065 Ramazan'ında (Temmuz-Ağustos 1655) Süleymaniye Medresesi müderrisi; 1067 Şevval'inde (Temmuz-Ağustos 1657) Yenişehir kadısı olmuş; 1068 Ramazan'ında (Haziran-Temmuz 1658) kadılık görevden ayrılmıştır. Bu hâl üzereyken 1070 Safer'inde³ (Ekim-Kasım 1659) vefat etmiştir (Özcan 1989: 3/276-277).

¹ Uşşakîzâde Hasib'e göre Cemâdiyelulâ'sında (Ekinci 2014: 497-498).

² Uşşakîzâde Hasib'e göre Süleymaniye Medresesi'nde (Ekinci 2014: 497-498).

³ Uşşakîzâde Hasib'e göre 1071'de (Ekinci 2014: 497-498).

Şuara tezkiresi yazarları olan Yümnî ile İsmail Belîğ, Sulhî'nin edebî kişiliği hakkında bir şey söylemezler (Mehmed Salih Yümnî [yz]: 8a; Abdülkadiroğlu 1999: 212). Birer *Zeyl-i Şakâik* yazarı Uşşakîzâde Hasîb ile Şeyhî Mehmed ise onun Sâlih Mehmed olan isminden hareketle Sulhî mahlası kullandığını ve sade şiiirlerinin olduğunu söyleyip örnek olarak birer beytini verirler (Ekinci 2014: 498; Özcan 1989: 3/276-277).

Gitmez dili garîb koyup dil-rubâ-yı aşk
Bir dil-berüñ vefâsına uymaz vefâ-yı aşk

Hasîb'in,

Nusha-i zülfün sabâ ilter meşâmm-ı düşmene
Ehl-i dil ya nice itsün rûzgâra i'timâd

Şeyhî'nin verdiği örnek beyitlerdir.

Kâsımzâde Sâlih Mehmed Efendi iki kaynak kitabın ifadesine bakılırsa 17. Yüzyıl sanatçılarından biridir. Bir sonraki başlıkta izah edileceği üzere manzum hac menâzilnâmesinin yazılış tarihini metinden istihraç etmek mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı makale konusu eserin sahibinin Kâsımzâde Sâlih Mehmed olması kesinlik arz etmemektedir. Bu eser Sulhî mahlaslı başka bir şaire de ait olabilir. Bununla beraber elde bulunan 68 beytin sağlam bir nazım tekniğiyle meydana getirilmiş olması hac menâzilnâmesinin usta bir şair tarafından kaleme alındığına işaret etmektedir. Böylesi şiiir yazmaya hâkim birinin kaynak eserlere geçmiş olması gerektiği akla gelmektedir. Kaynakların zikrettiği tek Sulhî, Kâsımzâde Efendi olduğuna göre manzumenin sahibi de o olabilir.

4. Yazılış Tarihi

Klasik Türk edebiyatına ait olay ya da bilgiye dayalı uzun metinlerin yazılış tarihi çoğu zaman şair tarafından hatime bölümünde bir beytin içerisinde bildirilir. Örneğin Hamdullah Hamdî (ö. 909/1503), *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin sonunda geçen;

Tokuz yüz beşde bu nazm-ı cevâhir
Bi-hamdi'llâh Hamdî oldı âhir

beytiyle eserin yazılış senesini bildirmektedir (Levend 2016: 1/98).

Kimi sanatçılar da metne dâhil ettikleri ebced hesaplı bir beyit yardımı ile kitaplarının tamamlanma tarihini vermiştir. Meselâ Cevrî İbrahim Çelebi (ö. 1065/1654) *Melhame* adlı mesnevisinde sarf ettiği;

Sâl-i târîhini ider iş'âr
Nazm-ı ahvâl-i cev olunsa şumâr

beytiyle “nazm-ı ahvâl-i cev” terkininin gösterdiği 1044/1634-35 yılında söz konusu eseri tamamladığını belirtmektedir (Ayan 1981: 22).

Çoğu eserde ise sanatçı herhangi bir yazılış tarihi bildirmez. Bu tarz durumlarda metin içerisindeki ibarelerden, dil ve üslûp hususiyetlerinden hareketle yapıtın tamamlanma tarihine ya da en azından yazıldığı yüzyıla ulaşılmaya çalışılır. Servet (ö. [?]) mahlaslı bir şaire isnat edilen bir mesnevi bu hususa örnek olarak verilebilir. Şairin yazılış tarihini vermediği bu manzumede geçen anlatımlardan onun 16. yüzyılda yazıldığını tahmin etmek mümkündür. Özellikle mesnevinin dönemin hükümdarına methiye ile sebab-i telif bölümlerinin olduğu ilk kısmı bu tür istihraçlara imkân tanıyabilmektedir (Donuk 2017: 54).

Hac menâzilnâmesinde herhangi bir yazılış tarihi bildirilmemiştir. Ayrıca tarih istihracına mahal veren bir ifade de kullanılmamıştır. Bunun en önemli nedeni eksik olduğu fikri veren manzumenin ilk bölümünün elimizde olmamasıdır. Menâzilnâme, muhtemelen muntazam bir mesnevide bulunan tevhit, münacat, na't, zamanın padişahına ya da eserin sunulduğu şahsa methiye ve sebab-i telif bölümleri ile başlamaktadır. Burada sarf edilen ifadelerden onun hangi tarihte yazıldığı sonucuna varılabilir. Hac menâzilnâmesinin ilk kısmının şuan için mevcut olmaması, eldeki parçada genellikle konak adları ve bunların kısa bilgileri bulunması bizi bu imkândan mahrum bırakmaktadır. Özellikle şiirin menzil adı, su ve yiyecek bulundurup bulundurmaması dar muhtevası nedeniyle şairin geniş bir söz varlığı kullanamaması, dil hususiyetlerinden hareketle yazıldığı asra ulaşmaya da mani olmaktadır.

Manzum ve mensur hac menâzilnâmeleri incelendiğinde Osmanlı hac kervanlarının 17. yüzyıla kadar Halep üzerinden, bu çağdan sonra ise

Haleb'e uğramadan Şam'a ulaştıkları anlaşılmaktadır (Coşkun 2002: 15). Bu bilginin yardımıyla Sulhî'nin menâzilnâmesinin hangi yüzyılda yazıldığına dair bir tahmin yürütülebilirdi. Fakat söz konusu menâzilnâme, kervanın İstanbul-Hicaz arası yolculuğunun sadece ikinci etabı olan Şam-Hicaz'ı ihtiva ettiği, dolayısıyla ilk etap konaklarından biri olan Haleb'e uğrayıp uğramadığı öğrenilemediği için onun 17. asırdan önce mi, sonra mı yazıldığı hakkında fikir yürütülememektedir.

Makale konusu eserin Kasımzâde Salih Mehmed Efendi'ye ait olduğu kabul edildiği takdirde yazılış tarihinin onun vefat zamanı olan 1070 Safer'inden (Ekim-Kasım 1659) önce olduğuna hükmetmek gerekecektir.

Sulhî'nin hac menâzilnâmesinin tam bir nüshası ele geçtiği takdirde yazılış tarihi hakkında yeni bilgilere ulaşmak mümkün olacaktır.

5. Esere Göre Şam-Mekke Hac Menzilleri

Hac menâzilnâmesi türündeki eserin yazılış amacı İstanbul'dan Mekke'ye kadar süren yolculukta konaklanan yerler hakkında bilgi vermektir. Mevcut iki nüshada seyahatin Şam-Hicaz arası etabı yer almaktadır. Bu kısımda otuz dört menzil (konaklama yeri) bildirilmektedir. Bunların yerel dildeki veya Türkçedeki isimleri, güzergâhtaki sıraları, bir önceki menzille mesafesi, su ya da yiyecek bulundurup bulundurmaması gibi özellikleri açıklanmaktadır. Menâzilnâmenin yardımıyla Osmanlı hac kervanlarının geçtiği güzergâhın Şam-Mekke arası konaklarının listesini çıkartmak mümkündür. Bu liste Osmanlı coğrafyası hakkında bilgi vermesi hasebiyle önemlidir.

Söz konusu menzilleri özellikleriyle birlikte bir tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

<i>Sırası</i>	<i>Adı</i>	<i>Su Durumu</i>	<i>Yiyecek Durumu</i>	<i>Mesafesi</i>
1	Tarhana Hânı (Hân-ı Zinnûn/Hân-ı Kısve)	-	-	5 saat
2	Dile	-	-	12 saat
3	Müzeyrib (On gün mola verilir.)	-	-	9 saat
4	Azra'a	Var	-	5 saat
5	Mafrik	Yok	-	10 saat
6	Ayn-ı Zerka	Var	-	11 saat
7	Bulka (Zeyney/Düzova)	Var	-	9 saat
8	Kal'a-i Katran	Var	-	14 saat
9	Aynu'l-hasâ (Tabut Korusu)	Yok	-	12 saat
10	Aneze	Yok	-	9 saat
11	Ma'ân	Var	-	10 saat
12	Akabe Başı	Yok	-	10 saat
13	Tubaylıyya	Yok	Yok	11 saat
14	Zâtü'l-hac (Peygamber Eşmesi)	Var	Var	10 saat
15	Ka'u'l-basit	Yok	-	11 saat
16	Âsî Hurma (Sahra-yı Tebük)	Var	Var	10 saat
17	Mugâyir	Yok	Yok	8 saat
18	Kal'a-i Hayber	Var	Var	18 saat
19	Birke-i Mu'azzama	Var/Yok	-	17 saat
20	Ukayra	Yok	Yok	19 saat
21	Ulâ	Var	Var	19 saat
22	Mattarân	Yok	Yok	14 saat

23	Şu'bu'n-nakam	Yok	Yok	18 saat
24	Hediye Eşmesi	Var	-	14 saat
25	Fahleteyn	Yok	-	13 saat
26	Vâdi'l-kurâ	Yok	-	12 saat
27	Medîne	-	-	11 saat
28	Zü'l-halife (Ali Kuyusu)	Var	-	12 saat
29	Kubûr-ı Şühedâ	Yok	-	12 saat
30	Cüdeyde Kuyusu	Var	Var	12 saat
31	Bedr-i Cüneyn	Var	Var	13 saat
32	Bedr-i Meymûn	Yok	Yok	15 saat
33	Râbi'a Eşmesi	Var	-	19 saat
34	Güzelce Birke	Var	Var	18 saat

6. Şekil Unsurları

Klasik Türk edebiyatında bir hikayeyi anlatan ya da bir konuda bilgi veren uzun manzumelerin dîbace, tevhit, münacat, na't, medh-i çihâr-yâr-ı güzîn, eserin sunulduğu kişiye mehdiye, sebep-i telif, âğâz-ı dâstân ve hatime bölümlerinden meydana geldikleri bilinmektedir (Dilçin 1997: 168-173). Kimilerinde bu kompozisyonun parçalarından bazıları eksik olabilmekle birlikte en başta Allah'a saygı ile Hz. Peygamber'e sevginin dile getirilmediği mesnevi yok denecek kadar azdır. Klasik Türk edebiyatı ilkeleriyle kaleme alınmış Sulhî'nin menâzilnâmesi ise;

Râh-ı Şamuñ menzilini bu zemân
İstimâ' it kim saña idem beyân (Sulhî [yz] ? : 90b)

beyti ile başlamaktadır. Buna bakılırsa Sulhî, hemen ilk beyitten itibaren İstanbul-Mekke seyahatinin Şam-Mekke güzergâhında yer alan menzillerini açıklamayla eserine başlamıştır. Bu husus Klasik Türk edebiyatı eser kompozisyonuna pek uygun düşmemektedir.

Manzumenin “Der-beyân-ı Aded-i Menâzil-i Hicâz” şeklindeki başlığı da eldeki nüshanın menâzilnâmesinin ikinci parçası olduğu kanaati uyandırmaktadır. Çünkü ilgili edebiyat döneminde manzum eserlerin umumiyetle başlık olmaksızın yazıldıkları, ender olarak başlığa sahip olanların da eserin adını başlık olarak tercih ettikleri bilinmektedir. “Der...” şeklindeki ifadeler ise asıl konunun işlendiği bölümde alt başlık olarak kullanılmaktadır. Örneğin Cevrî'nin (ö. 1065/1654) konusu on iki ayın izahı olan *Nazm-ı Niyaz* adlı mesnevisinde “Der-ahkâm-ı mâh-ı ...” biçiminde alt başlıklar yer almaktadır (Donuk 2013: 110).

Alt başlık izlenimi veren bir ifadeyle başlaması ve klasik mesnevilerde bulunması icap eden bölümlerinin olmaması Sulhî'nin menâzilnâmesinin elimizdeki hâlinin eksik olduğuna işaret etmektedir.

Sulhî'nin hac seyahatnâmesi mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Mesnevinin bölümlerinden âğâz-ı dâstânın bir kısmı ile hâtimesi mevcuttur. Her biri kendi içinde kafiyelenmiş 68 beyitten meydana gelmiştir. Eldeki iki nüshadan biri olan Millet Kütüphanesi yazmasında 67 ve 68. beyitler bulunmamaktadır. Mesnevinin kayıp olan ilk bölümü bulunduğu toplamda daha çok beyitten ibaret olduğunun anlaşılması ihtimal dâhilindedir.

Mesnevideki tüm beyitler tek bir kalıp ile tanzim edilmiştir. O da remel bahrinin kısa kalıplarından biri olan *Fâ 'ilâtün / fâ 'ilâtün / fâ 'ilün'* dür. 68 birimlik mesnevide aruz kusuru bulunan bir beyte rastlanmamaktadır. Bundan dolayı Sulhî'nin aruzu başarıyla şiirine tatbik ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sadece bir yerde “iy” seslenme ünlemi vezin icabı zorlanarak “i” biçimine sokulmuştur (bk. 11. Beyit). Bunun dışında manzumede aruz ile ilgili bir pürüz görülmemektedir.

Sulhî, vezinde olduğu gibi redif ve kafiye tatbikinde de başarı göstermektedir. Tüm manzume boyunca bariz uyak kusuru olarak nitelendirilecek bir sarfiyat yoktur. Şair genellikle redif+kafiye dizilişiyle şiirin

âhengini sağlamaya çalışmıştır. Müreddef, yani sadece redifin olduğu beyit sayısı oldukça azdır. 68 beytin 9'u müreddefdir.

Pes Müzeyribden ider dâ'im hisâb
Menzilinüñ evvelin ehl-i hisâb (Sulhî [yz] ?: 91a) (9. beyit)

beytini buna örnek olarak verebiliriz. Diğer müreddef beyitler şunlardır: 19, 22, 23, 24, 41, 44, 52, 60.

Kafiyenin görüldüğü beyitlerde ise daha çok mürekkebe, yani birden fazla ses tekrarına dayalı uyak tercih edilmiştir. Mürekkebe kafiye çeşitlerinden (müesses, mürdef, mukayyed) ise en fazla;

Ka'beden geldükde hâciler müdâm
Hân-ı Kisve menzildir bi't-temâm (Sulhî [yz] ?: 90b)

Sekizinci menzildir Ma'ân
Şuyı vardır tatludur iy nev-cüvân (Sulhî [yz] ?: 92a)

On ikinci menzili Kâ'u'l-basî
Şuyı yokdur bir 'aceb yirdür muhî (Sulhî [yz] ?: 92a)

örneklerinde görüldüğü gibi mürdef kullanılmıştır. Mürekkebe kafiye çeşitlerinden mukayyed'in de tesis edildiğine;

Çâr-deh menzil Muğâyirdür adı
Şuyı otı yokdurur iy seyyidî (Sulhî [yz] ?: 92b)

beyti örnek olarak verilebilir. Diğer bir mürekkebe kafiye çeşidi olan müessese örnek olarak gösterilebilecek bir kullanım bulunmamaktadır.

Sulhî, mücerred, yani tek sestem oluşan kafiye türünü de kullanmıştır. Mürekkebe kafiye göre daha az tercih edilen bu çeşide;

Faḫleteyn hem menzil-i bîst ü düvüm
Şuyı yokdur hâcîlere iy gözüm (Sulhî [yz] ?: 93a)

ve

On yedinciye 'Uḫayra dir 'Arab
Otu şuyı yokdur iy zü-ṭaleb (Sulhî [yz] ?: 92b)

beyitleri misal olarak verilebilir.

Aruz ile kafiye-redifin başarılı bir surette uygulanması Sulhî'nin menâzilnâmesinin nazım tekniği bakımından başarılı bir eser olduğuna işaret etmektedir. Tanzim unsurlarından biri olan nazım şeklinin yerleşik kaidelerine riayet ise manzumenin tümü mevcut olmadığı için değerlendirilememektedir. Sulhî'nin hac seyahatnâmesinin mesnevi şeklinin kompozisyonu için çok önem arz eden ilk bölümü bulunduktan sonra nazım tekniği açısından değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır.

7. Muhteva Unsurları

Sulhî'nin hac menâzilnâmesinin muhtevası şöyle özetlenebilir: Şair, okuyucuya "Şam yolunun bu zamandaki konaklarını sana açıklayacağım, dinle." diyerek başlar ve "Hacılar daima Şam'dan gelir, menzillerinin ismi ve bilgisi şöyle olur." diye devam eder. Burada kastedilen muhtemelen değişik coğrafyalardan gelen hacıların Şam'da toplanıp birlikte Hicaz'a devam etmeleridir.⁴ Bu muhtasar girişten sonra Sulhî, güzergâhtaki konaklar hakkında bilgi vermeye geçer. Şam'dan sonraki ilk menzil Tarhana Hanı'dır. Araplar Tarhana Hanı'na Hân-ı Zü'n-nûn, yöresindekiler de Hân-ı Kisve derler. Hân-ı Kisve, Ka'be'den dönüldüğünde tüm hacıların uğradığı yerdir. Şam'dan sonraki ikinci menzil Dile'dir. Üçüncü menzil Müzeyrib'dir. Hacılar Müzeyrib'de on gün ikamet ettikten sonra asıl sefere girişirler. Zaten hesap kitap yapanlar da Müzeyrib'i ilk menzil olarak kabul ederler. Öyleyse gel bu menzilleri dinle, gönlünü ferahlat. Müzeyrib'den sonraki ilk menzil, suyu olan Azra'a'dır. İkinci menzil, suyu bulunmayan Mafrik'dir. Üçüncü konak, acayip bir suyu olan Ayn-ı Zerka'dır. Dördüncü menzil, suyu bazen bulunan Bulka'dır. Bulka'nın bir adı Zeyney, diğer adı da Düzova'dır. Yağmur yağdığında orada bulunanın vay hâline! Beşincisi, havuzunda su bulunan Kal'a-i Katran'dır. Altıncısı tatlı suyu olmayan, vefasız Aynu'l-hasâ'dır. Aynu'l-hasâ'nın bir adı da Tabutkorusu'dur. Orası çimenlik bir yerdir. Menzilin yedincisi hiç suyu olmayan Aneze'dir. Sekizinci menzil tatlı suyu bulunan Ma'ân'dır. Dokuzuncusu Akabe Başı'dır. Orası suyu olmayan, helâk edici bir ovadır. Onuncusu suyu bulunmayan Tubayhyya'dır. On birinci menzil, Zâtü'l-

⁴ Menderes Coşkun bu beyitten hareketle Sulhî'nin menazilnamesini yazarken Hicaz'da bulunduğunu ifade etmektedir (Coşkun 2002: 8). Biz böyle bir anlamın sarahatle istihraç edilemeyeceğini düşünüyoruz.

hac'dır. Orası suyu, bağ ve bostanı bol olan bir yerdir. Zâtü'l-hac'ın bir adı da Peygamber Eşmesi'dir. Orası mübarek bir yerdir. On ikinci konak suyu olmayan, acayip bir yer olan Kâ'u'l-basît'tir. On üçüncüsü suyu, bâzen de meyvesi bulunan Âsî Hurma Kalesi'dir. Âsî Hurma'nın Araplar arasındaki adı Sahrâ-yı Tebük'tür. Bostan zamanında orada yük yük meyve olur. On dördüncüsü otu, suyu bulunmayan Muğâyir'dir. On beşinci menzil suyu, otu yetecek derecede olan Kal'a-i Hayber'dir. On altıncısı Birke-i Mu'azzama'dır. Orada su bazen yoktur, bazen de yeterince vardır. On yedincisine Araplar Ukayra derler. Ukayra'nın otu, suyu yoktur. On sekizinci menzil Ulâ'dır. Ulâ; sulu, otlu, meyveli bir köydür. Mattarân menzilin on dokuzuncusudur. Orasının suyu, otu yoktur. Yirminci menzil Şubu'n-nakam'dır. Orada su, ot yoktur. Hediye Eşmesi yirmi birinci menzildir. Suyunun lezzeti yoktur. Suyunu içen ishal olur. Suyu olmayan Fahleteyn yirmi ikinci menzildir. Yirmi üçüncü konak Vâdi'l-kurâ'dır. Orada hacılara su elinden vay vay! Yirmi dördüncü menzil insanlar ve cinlerin resûlünün yurdu olan Medine'dir.

Şair Medine konağı hasebiyle sözün Hz. Muhammed'e gelmesi üzerine ilk kez bilgi vermeyi bırakıp na't içerikli altı beyte yer vermektedir. Burada şair "Medine o Resûl'ün şehridir, bu yüzden aşk ile, dert ile es-salât deyin. Es-salât ey enbiyâların sultanı. Es-salât ey ilim ve hikmet mâdeni. Es-salât ey kâinatın yaratılmasının sebebi. Es-salât ey mekân-sızlığın pâdişahı. Es-salât ey henüz hiçbir şey yaratılmayan zamanda bile bey olan. Es-salât ey hak ile bir olan. Es-salât, peygamberlerin sevgilisisin sen. Âleme türlü kurtuluş senden olur. Âşıkların ka'besi (senin şehrin olan) Medine'dir. Âşıkların bunun dışında bir Ka'be'si olursa da o, sadece basit bir küp olur." demektedir. Bu kısım manzumenin lirizm içerikli tek bölümüdür.

Sulhî na'tten sonra menziller hakkında bilgi vermeye şu şekilde devam eder: Yirmi beşinci konak Zü'l-halife'dir. Hacılar orada yıkanıp ihrama girerler. Türkçe adı Ali Kuyusu'dur. Kubûr-ı Şühedâ yirmi altıncı menzildir. Orada su bulunmaz. Yirmi yedinci konak Cüdeyde Kuyusu'dur. Orada yeterince su, ot, meyve vardır. Bedr-i Cüneyn yirmi sekizinci konaktır. Hacılar orada istediklerini bulabilirler. Yirmi dokuzuncu menzil suyu, otu olmayan Bedr-i Meymûn'dur. Râbi'a Eşmesi otuzuncu menzildir. Hacılar oranın suyunu çok içmemelidir. Otuz

birincisi Güzelce Birke'dir. Orası tatlı sulu, otlı bir yerdir. Güzelce Birke'ye Araplar Hulays derler. Fâtma Vadisi otuz ikincisidir. Orası bol çimenli, meyveli bir köydür. Otuz üçüncü menzil hakkın nurunun açık bir şekilde tecelli ettiği Ka'be'dir. Şam'dan Ka'be'ye kadar toplam otuz altı menzil vardır. Bunu üstün-sıradan herkes bilir, sen de işit. Ka'be'ye ulaşanlar mağfirete ermiştir. Onlar dünya ve ahrette mutludur. Ka'be'nin adı Beytullah, kendisi de kıblegâhtır. Allah ona her ulaşanı affeder. Onun yüzüne bakıp hayran ol. Döne döne başını verip kurban ol. Ey Allah yolunun tâlibi, Ka'be'ye gel; çünkü Allah ona her gün tecelli eder. Onun olduğu yerde rahmetin hesabı yoktur. Allah katında Ka'be'nin kadri çoktur. Kadın-erkek inananların yöneldikleri yerdir. Madem işittin, öyleyse Ka'be'ye gidiş menzillerini bil. Kervanların menzilleri değişmesi, farklı güzergâhlar takip etmesi kabile başkanının tasarrufundadır. Yoksa menâzilnâmede verilen güzergâh tam kullanılması gereken yoldur ki onu da sana bildirdik. Sulhî bu eseri yazdı. Okuyandan istediği duadır. Ey bolluk sahibi Allah'ım; okuyanı, dinleyeni, yazanı rahmetinle bağışla. Her kim ki çok sevap kazanmak isterse bu eseri yazana bir "Fatiha" ihsan etsin.

Bu anlatılar, mesnevinin konusunun İstanbul'dan Hicaz'a giden hac kervanının uğradığı menziller olduğunu göstermektedir. Na't içerikli beyitlerde peygamber sevgisinin de tema olarak işlendiği söylenebilir.

Bilindiği üzere Osmanlı hac seyahatnâmeleri;

1. Hac rehberleri veya hac el kitapları
2. Rehber nitelikli olanlar
3. Rapor nitelikli olanlar
4. Edebî, mistik veya diğer eğilimlerle yazılanlar

olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Hac rehberleri de haccın dinî önemini, kurallarını, yapılış şekil ve yerlerini anlatan menâsiknâmeler ile hac yolculuğu sırasında uğranılan konakların isimlerini, kervan yürüyüşüne göre uzaklıklarını anlatan menâzilnâmeler olmak üzere iki çeşittir (Coşkun 2001: 189-191). Muhtevasını yukarıda özetlediğimiz manzume tür olarak menâzilnâmeler içerisinde değerlendirilmelidir.

Klasik Türk edebiyatına mensup eserlerin muhteva unsurlarında edebî sanatlar önemli bir yer tutar. Bu edebiyatta aşk, özlem, güzellik,

hayranlık gibi yoğun hisleri anlatan gazel ve kasidede çok sayıda edebî sanata rastlanıyorken bir olayın ya da durumun tahkiye edilmesine dayanan mesnevide bu sanatlar nispeten daha az görülmektedir. Bir mesnevi olan menâzilnâme için de bu durum geçerlidir. Şair eserin genelinde hac kafilesinin konakladığı menzilin ismini bildirmekte; o yer hakkında malumat vermektedir. Kısa kalıpla tanzim edilmiş dizelere bu bilgiler ile konak adlarından sonra yerleştirilecek çok az dil malzemesi kalmaktadır. Bu husus şairin beyitlere edebî unsurları yerleştirmesi noktasında hareket kabiliyetini sınırlamıştır. Bundan dolayı manzumede mecaz, anlam, söz ve yazı ile ilgili sanatlar ender görülmektedir.

Sulhî edebî sanatlar içerisinde en çok nidâyı tercih etmiştir. 11, 13, 18, 19, 20, 28, 31, 34, 36, 39, 40, 41, 42, 47, 49, 51, 53, 60, 66, 67 beyitlerinde olmak üzere 20 defa nidâ sanatını kullanmıştır. En çok başvurduğu edebî sanatın nidâ olması onun nispeten kolay olanlara yöneldiğini göstermektedir.

Makaleye konu menâzilnâmede rastlanan edebi sanatların belli başlılarını birer örnek ile şöyle gösterebiliriz:

Teşbih:

Eş-şalât iy enbiyâ şulţānısın
Eş-şalât iy ‘ilm [ü] hikmet kânısın (Sulhî [yz] ? : 93b)

Mecaz-ı Mürsel

Ĥān-ı Zü'n-nūn dir aña aşıl ‘Arab
Ĥān-ı Kisve daĥı kırbında ‘aceb (Sulhî [yz] ? : 90b)

Mübalaĥa

Bir adı Zeyneydürür bir Düzova
Vāy veylā anda ki yağmur yağa (Sulhî [yz] ? : 91b)

Teşhis

Menzilüñ altıncısı ‘Aynı’l-ĥaşā
Ťatlu şuyı yokdur anuñ bî-vefā (Sulhî [yz] ? : 91b)

Tenasüb

Otuz üç menzil olupdur Ka‘be yār
Nūr-ı ĥāķ zāhir tecellī āşikār (Sulhî [yz] ? : 94b)

Tekrir

Eş-şalât iy enbiyâ şultânısın
Eş-şalât iy 'ilm [ü] hikmet kânısın
Eş-şalât iy bâ'is-i kevn [ü] mekân
Eş-şalât iy pâdişâh-ı lâ-mekân
Eş-şalât iy bî-nişânda mîrsin
Eş-şalât iy haqq-ıla sen birsin (Sulhî [yz] ?: 93b)

Tezat

Birke-i Mu'azzama on altısı
 Gâh *yoğ*dur şuyı gâh *vardur* besî (Sulhî [yz] ?: 92b)

Cinas

Ka'be-i 'âşık Medînedür hemân
 Ğayrı 'âşık Ka'besi *ka'be* hemân (Sulhî [yz] ?: 93b)

İham

Anuñ adıdur Hılayş iy zü-himem
 Ehl-i 'Urbân içre dâ'im *muhterem* (Sulhî [yz] ?: 94b)

Edebî metinlerin muhteva unsurlarından biri de deyim ve atasözleridir. Atasözleri bilindiği üzere yargı bildiren özlü ifadelerdir. Yargıyı oluşturmak için fazla kelimeye ihtiyaç duyarlar. Kısa bir kalıpla yazılan menâzilnâme konak adı; konağın su, meyve, yeşillik bulundurup bulundurmaması gibi bilgiler ile bir atasözü yerleştirmek güç bir iş olacaktır. Bundan dolayı 68 beyitlik mesnevîde herhangi bir atasözü geçmemektedir. Kısa dizelerden oluşması şairin rahat bir surette metne deyim yerleştirmesine de mâni olmuştur. Hac menâzilnâmesinde deyim sayısı klasik Türk edebiyatı mesnevîlerinin ortalamasının epey aşağısındadır. Mesnevî boyunca dört deyim tespit edilebilmektedir. Bunlar “söz dinlemek, ... elinden çok çekmek, donakalmak (tañakalmak), kurban olmak” deyimleridir. Bu deyimler beyitlerde şu surette yer almaktadır:⁵

⁵ Deyimlerin tespitinde *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler* adlı eserden istifade edilmiştir (Tanyeri 1999).

Söz dinlemek:

Mahtarāndur menzilüñ on toközü
Şuyı otı yokdur[ur] diñle sözi (Sulhî [yz] ?: 93a)

... elinden çok çekmek:

Menzil-i bîst ü süvüm Vâdi'l-kurâ
Şu elinden hâcîlere vâ y vâ (Sulhî [yz] ?: 93a)

Donakalmak (tañakalmak):

Türkî ad 'Alî Kuyusıdur aña
Ğusl iderler anda işit ƙal taña (Sulhî [yz] ?: 94a)

Kurban olmak:

Gel anuñ baƙ yüzine hayrân ol
Döne döne başına ƙurbân ol (Sulhî [yz] ?: 95a)

8. Dil ve Üslûp

Sulhî, söz konusu menâzilnâmesini hacı adaylarına yolculukta uğrayacakları yerler hakkında bilgi vermek maksadıyla kaleme almıştır. Bilgilendirici metinlerde yalın, açık, anlaşılır bir dil ve anlatım tercih edilmesi gerekli bir tasarruftur. Bu nedenle Sulhî'nin menâzilnâmesi dil ve üslûp bakımından klasik Türk edebiyatı ortalamasına nazaran sadedir. Eser boyu Arapça ya da Farsça şiir veya kelâm-ı kibar alıntısı yapılmamaktadır. Âyet-i kerîmeye ya da hadîs-i şerîfe rastlanmamaktadır. Üçten fazla Arapça-Farsça terkip kullanılmamıştır. Mesnevinin dil varlığı da ağırlıklı olarak Türkçedir. Bunun sonucunda eserde;

Şimdi gel imdi işit menzilleri
Hem ferañnâk eyle bu dem dilleri (Sulhî [yz] ?: 91a)

Ol Güzelce Birke otuz biridür
Ʀatlu şulu otlu yirüñ biridür (Sulhî [yz] ?: 94ab)

Bir adı Peyğamber Eşmesi anuñ
Bir mübârek yirdürür böyle bilüñ (Sulhî [yz] ?: 92a)

Maṭṭarândur menzilüñ on toḡuzı
Şuyı otı yoḡdur[ur] diñle sözi(Sulhî [yz] ?: 93a)

beyitleri gibi, ağırlıklı olarak Türkçe kelimelerden örülü, açık ve anlaşılır birimlerin sayısı oldukça fazladır.

Menâzilnâmede iki yerde dil ve anlatımın nispeten ağırlaştığı dikkat çekmektedir. Bunların ilki,

Eş-şalât iy bâ'ış-i kevn [ü] mekân
Eş-şalât iy pâdişâh-ı lâ-mekân
Eş-şalât iy bî-nişânda mîrsin
Eş-şalât iy ḡaḡḡ-ıla sen birsin (Sulhî [yz] ?: 93b)

beyitlerinde görüldüğü üzere Hz. Muhammed'in vâsfedildiği na't kısmıdır. İkincisi ise;

Otuz üç menzil olupdur Ka'be yâr
Nür-ı ḡaḡ zâhir tecellî âşikâr (Sulhî [yz] ?: 94b)

ve

Aña gel iy tâlib-i râh-ı hüdâ
Aña tecellî ider günde Ḥudâ (Sulhî [yz] ?: 95a)

dizelerinde görüldüğü gibi tasavvufî terim ve mesajların kullanıldığı yerlerdir.

Dilin canlı bir varlık gibi deḡiştığı, sahip olduğu kelime ve eklerin anlam ve işlev deḡişmelerine uğradığı, bazen de yazılı ve sözlü anlatımda kullanımdan düştüğü bilinen hususlardır (Küçük 2014: 2). Dilin güncel hâlinde yer almayan, arkaik adı verilen bu kelimelere tarihî metinlerde rastlanmaktadır. 17. Yüzyılda yazıldığını düşündüğümüz menâzilnâme ender de olsa arkaik kelime ve ekler içermektedir. Metinde geçen arkaik kelimeleri şöyle verebiliriz:⁶

Yarlıḡamak: Suç baḡışlamak, maḡfiret etmek.

Oturak: 1. Sabit, sakin. 2. Oturacak yer. 3. Emekli.

⁶ Bu kelimelerin anlamları *Yeni Tarama Sözlüğü'*nden alınmıştır (Dilçin 1983).

İmdi: Şimdi, artık, o halde, öyleyse.

İçre: İçinde, arasında, içine, ... vaktinde, -de.

Eyitmek: Söylemek, demek, anlatmak.

Ta'ña kalmak: Şaşakalmak, donakalmak.

İñen: Çok, pek, daha çok, gayet, ziyade.

Günde: Her gün.

Ekler ise şunlardır:

-durur, -dürür, -turur, -türür (yokdurur)

-gil, -gil (yarlıgagıl)

SONUÇ:

Kervanlarla hacca giden Osmanlı aydınları durdukları konakları, yolculuk izlenimlerini, hac ibadetlerini anlatan çeşitli eserler kaleme almışlardır. Hac odaklı eser türlerinden biri de menâzilnâmelerdir. Manzum ya da mensur olabilen menâzilnâmelerde yazar/şair hac seyahati güzergâhında yer alan menzillerin isimlerini bildirir ve haklarında malumat verir. Bunlar genelde konakların taşıdığı farklı isimler; su, yiyecek, yeşillik bulundurup bulundurmaması; suyunun tatlılığı-acılığı, azlığı-çokluğu; bir önceki menzile mesafesi gibi bilgilerdir. Bu tür bir eser yazarlardan biri de Sulhî mahlaslı bir şairdir. Yazma eser kütüphanelerinde Sulhî'nin menâzilnâmesinin iki nüshası bulunmaktadır. Menâzilnâme, bir kütüphanede *Menâsik-i Hac* şeklinde ise *Manzûme-i Beyân-ı Aded-i Menâzil-i Hicâz* biçiminde kataloğa kaydedilmiştir. Fakat *Manzum Hac Menâzilnâmesi* olarak tesmiye edilmesi daha münasip görülmektedir.

Her iki nüshada metnin sonunda mahlasın geçmesi yapıtın Sulhî takma adlı bir şaire aidiyetinde şüpheleri büyük ölçüde kaldırmaktadır. Türk edebiyatı biyografik kaynaklarına göre Sulhî mahlası kullanan bir sanatçı vardır. O da Şeyhülislam Yahya Efendi'den mülazım olup çeşitli yerlerde kadı ve müderrislik yapan Kâsımzâde Salih Mehmed Efendi'dir. Metinde menâzilnâmenin Kâsımzâde Sulhî Efendi'ye mensubiyetine matuf bir ibare de geçmemektedir. Bununla birlikte eserin nazım tekniği

bakımından oldukça başarılı olması usta bir şaire ait olduğu izlenimi vermektedir. Bu usta sanatçı, şair tezkirelerine geçen Kâsımzâde Sulhî Efendi olabilir.

Sulhî'nin menâzilnâmesinde herhangi bir yazılış tarihi bildirilmemektedir. Metin ağırlıklı olarak menzillerin adları ve bilgilerinden müteşekkil olduğundan ne zaman yazıldığı hususunda tahmin yürütmeye imkân tanıyan bir ifade de geçmemektedir. Eserin Kasımzâde Salih Mehmed'e ait olduğu kabul edilirse yazılış zamanının onun vefat tarihi olan 1070 Safer'inden (Ekim-Kasım 1659) önce olduğuna hükmetmek gerekecektir.

Der-beyân-ı Aded-i Menâzil-i Hicâz başlığı ve Şam-Hicaz arasındaki menzillerin doğrudan anlatımı ile başlaması eserin eldeki nüshalarının eksik olduğu izlenimi vermektedir. Menâzilnâme muhtemelen mukaddime (Tevhit, münacat, na't, sebep-i telif, methiye), İstanbul-Şam ve Şam-Hicaz menzilleri olmak üzere üç bölümden oluşan bir eser iken elimizde sadece Şam-Hicaz konakları kısmı mevcuttur. Sulhî'nin hac menâzilnâmesi 68 beyitten müteşekkil bir mesnevidir. Aruz ya da kafiye-redif kusuru içermemektedir. Nazım tekniği bakımından oldukça başarılıdır. Şam ile Hicaz arasında yer alan, hac kervanının mola verdiği 34 konak hakkında malumat vermektedir. Sadece altı beyitten müteşekkil na't içerikli bir kısımda lirizm içermektedir. Öğretici bir metin olduğu için dil ve anlatımı oldukça sade ve anlaşılırdır. Dil varlığı ağırlıklı olarak Türkçe kelimelerden oluşmuştur. Edebî sanat ve mazmunlar bakımından kuru- dur. Aynı kuruluk deyim ve atasözleri için de geçerlidir. Menâzilnâmede ender de olsa Türkçe arkaik kelime ve ekler mevcuttur.

Şuan için netleştirilemeyen asıl adı, şairi, yazılış tarihi gibi önemli hususların eserin tam bir nüshasının bulunması neticesinde açıklığa kavuşacağı muhtemeldir.

1. Metin

8.1. Metin tesisinde dikkat edilen hususlar

- Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yazımında Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Devellioğlu 2008) isimli sözlüğü esas alındı.
- Arapça ve Farsça ön ve son eklerin imlasında İsmail Ünver'in *Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler* adlı makalesinde (Ünver 2008: 1-46) belirtilen esaslara uyuldu.
- Tenkitli metin, Ahmet Ateş'in *Metin Tenkidi Hakkında* isimli yayınında bildirilen kaideler doğrultusunda tesis edildi (Ateş 1942: 253-267).
- Müstensih hatasıyla "hân, feraḥ, ihrâm" şeklinde yazılan kelimeler "hân, feraḥ, ihrâm" olarak metne alındı.
- Manzumenin aruz kalıbı başa yazıldı, beyitlere sıra numarası verildi.
- Yazma nüshaların varak numaraları köşeli parantez içerisinde kalın harflerle/rakamlarla yazıldı.
- Okunuşundan emin olunamayan kelimelerin yanına soru (?) işareti konuldu.
- Gerekli yerlerde metin tamiri yapıldı. Buralar köşeli parantez ([ ]) ile gösterildi.
- Vezin veya kafiye zorlamasıyla aslî imlasından farklı olarak metne alınan kelimeler olduğunda bu durum dipnotta açıklandı.
- Yazma nüshada metnin yan tarafına kırmızı mürekkeple işlenen mesafe, ilgili menzilin adının geçtiği beytin yanına parantez içerisinde kalın harflerle/rakamlarla yazıldı.
- Transkripsiyon sembolleriyle karışmaması için noktalama işaretleri kullanılmadı.

8.2. Sulhî'nin Manzum Menâzilnâmesi

Der-beyân-ı 'Aded-i Menâzil-i Hicâz'

[Fâ 'ilâtün / fâ 'ilâtün / fâ 'ilün]

Remel: - . - - / - . - - / - . -

1. Râh-ı Şâmuñ menzilini bu zemân
İstimâ' it kim⁸ saña idem beyân [A 22a]
2. Hâciler kim dâ'imâ Şâmdan⁹ gele
Menzilinüñ ism ü¹⁰ resmi bu ola
3. Şâmdan evvelki menzil¹¹ anlara
Tarhana¹² Hânıdurur ol cānlara (Sâ'at: 5)
4. Hân-ı Zü'n-nün dir aña aşıl¹³ 'Arab
Hân-ı Kisve¹⁴ dağı kırbında 'aceb
5. Ka'beden geldükde hâciler müdâm
Hân-ı Kisve menzolidür bi't-temâm
6. Diledür¹⁵ anuñ ikinci menzili
Hem şalât-ıla ferahnâk kıl¹⁶ dili (Sâ'at: 12) [M 91a]
7. Menzil-i şâliş Müzeyribdür temâm
Oturağdur bir zemân anda müdâm (Sâ'at: 9)

⁷ M 90b; A 21b

⁸ it kim:itdi kim A

⁹ dâ'imâ Şâmdan:Şâmdan dâ'im M

¹⁰ ism ü:ismi M

¹¹ menzil:menâzil A

¹² Tarhana:Tırhana A

¹³ Zü'n-nün//aşıl:Zü'n-nün aşıl dir aña M

¹⁴ Kisve:Küsve A

¹⁵ Bu menzilin adı Kadri'nin *Menâzili't-tarik ilâ Beyti'llâhi'l-atık* isimli eserine göre Dili'dir (Coşkun 2001b: 316).

¹⁶ Hem//kıl:Şalavât-ıla ferağ eyle M

8. Hâciler on gün otururlar¹⁷ temâm
İbtidâ oldur sefer bil¹⁸ iy hümâm
9. Pes Müzeyribden ider dâ'im hisâb
Menzilinüñ evvelin¹⁹ ehl-i hisâb
10. Şimdi gel imdi işit menzilleri
Hem feraḥnâk eyle bu dem dilleri
11. Menzil-i evvel Müzeyribden²⁰ i²¹ yâr
Azra'adur²² adı anuñ şuyı var (Sâ'at: 5)
12. Azra'adan²³ menzil-i şânî²⁴ müdâm
Adı Mafriḳdur²⁵ şuyı yoḳdur temâm (Sâ'at: 10)
13. 'Ayn-ı Zerḳadur üçünci menzili [M 91b]
Bir 'acâ'ib şuyı vardur²⁶ iy velî (Sâ'at: 11)
14. Râbi'²⁷ menzili Bulḳadur²⁸ anuñ
Şuyı var illâ anuñ gâhî bilüñ (Sâ'at: 9)
15. Bir adı Zeyneydürür²⁹ bir Düzova
Vây veylâ anda ki yağmur yağa

---

¹⁷ on//otururlar:oturur anda on gün M

¹⁸ oldur//bil:olur sefer anda M

¹⁹ evvelin:evvelini M

²⁰ Müzeyribden:Müzeyribdür M

²¹ Aslı "iy" olan bu kelime vezin gereği "i" biçiminde metne alındı.

²² Azra'adur:Evra'adur A

²³ Azra'adan:Evra'adan A

²⁴ menzil-i şânî:ikinci menzili A

²⁵ Mafriḳ:Mufriḳ A (Bu menzilin adı Kadri'nin *Menâzilü't-tarik ilâ Beyti'llâhi'l-atik* isimli eserine göre Kal'a-i Haydar'dır (Coşkun 2001b: 316)).

²⁶ vardur:vardı A

²⁷ Râbi':Râbi' A

²⁸ Bu menzilin adı Kadri'nin *Menâzilü't-tarik ilâ Beyti'llâhi'l-atik* isimli eserine göre Belḳa'dır (Coşkun 2001b: 316).

²⁹ Zeyneydürür:Zeyneydür M

16. Qal'a-i Kaṭrân beşinci âşikâr
İnşâ'allâh birkesinde şuyı var (Sâ'at: 14) [A 22b]
17. Menzilüñ altıncısı 'Aynu'l-ḥaşâ
Ṭatlu şuyı yoḡdur anuñ bî-vefâ (Sâ'at: 12)
18. Ṭürda Tâbütkorusıdur adı
Bir çemenlü yirdürür iy seyyidi
19. 'Anezedür menzilüñ³⁰ yedincisi
Şuyı yoḡdur hîç bil³¹ iy cân pâresi (Sâ'at: 9) [M 92a]
20. Sekizinci menzolidür Ma'ân³²
Şuyı vardur³³ ṭatludur iy nev-cüvân (Sâ'at: 10)
21. Ṭoḡuzuncı 'Aḡabe Başı kim³⁴ ola
Şuyı yoḡdur bir ḡatı mühlik ova (Sâ'at: 10)
22. Menzilüñ onı Ṭubaylıyya (?) anuñ
Şuyı otı yoḡdurur böyle bilüñ (Sâ'at: 11)
23. Menzilüñ on biri Zâtü'l-ḡacdurur
Şuyı var hem bâḡ-ıla³⁵ böstândurur (Sâ'at: 10)
24. Bir adı Peyḡamber Eşmesi anuñ
Bir mübârek yirdürür böyle bilüñ
25. On ikinci menzili Qâ'u'l-basîṭ
Şuyı yoḡdur bir 'aceb yirdür muḡîṭ (Sâ'at: 11)
26. On üçüncü 'Âşî Ḥurma Qal'ası [M 92b]
Şuyı vardur ḡâh bulunur mîvesi (Sâ'at: 10)

---

³⁰ menzilüñ:ol menzilüñ M

³¹ hîç bil:- M

³² Ma'ân:Mu'ân A

³³ vardur:var A

³⁴ kim:- M

³⁵ var//bâḡ-ıla:vardur bâḡ hem A

27. Adı ‘Urbān içre Şahrā-yı Tebük
Vaqt-i bōstān mīve boldur yük yük
28. Çār-deh menzil Muğāyirdür³⁶ adı (Sā‘at: 8)
Şuyı otı yoğdurur³⁷ iy seyyidī
29. On beşinci Kāl’a-i Hāyber³⁸ revān
Şuyı otı müktefī ola hemān (Sā‘at: 18)
30. Birke-i Mu‘azzama on altısı
Gāh yoğdur şuyı gāh vardır besī (Sā‘at: 17)
31. On yedinciye ‘Uqāyra dir ‘Arab
Otı şuyı yoğdur iy zū-ṭaleb (Sā‘at: 19) [A 23a]
32. On sekizinci menāzildür³⁹ ‘Ulā
Şulu otlu mīvelü bir kūy ola (Sā‘at: 19) [M 93a]
33. Maṭṭarāndür⁴⁰ menzilüñ on toktuzı
Şuyı otı⁴¹ yoğdur[ur] diñle sözi (Sā‘at: 14)
34. Menzilüñ yigirmisi Şūbu’n-naḳam⁴²
Şuyı otı yoğdur iy zū’l-kerem (Sā‘at: 18)
35. Bīst ü yek menzil Hediyye Eşmesi⁴³
Lezzeti yoğ şuyınuñ müshil besī (Sā‘at: 14)

³⁶ Bu menzilin adı Kadri’nin *Menâzilü’t-tarîk ilâ Beyti’llâhi’l-atîk* isimli eserine göre Mağāyir’dır (Coşkun 2001b: 316).

³⁷ yoğdurur:yoğdur M

³⁸ Bu menzilin adı Kadri’nin *Menâzilü’t-tarîk ilâ Beyti’llâhi’l-atîk* isimli eserine göre Kal’a-i Haydar’dır (Coşkun 2001b: 318).

³⁹ sekizinci menâzildür:sekiz menzilüñ adıdır M

⁴⁰ Maṭṭarān:Muṭṭarān A (Bu menzilin adı Kadri’nin *Menâzilü’t-tarîk ilâ Beyti’llâhi’l-atîk* isimli eserine göre Maṭṭarān’dır (Coşkun 2001b: 319)).

⁴¹ otı:- A

⁴² Bu menzilin adı Kadri’nin *Menâzilü’t-tarîk ilâ Beyti’llâhi’l-atîk* isimli eserine göre Şa’bu’n-na’am’dır (Coşkun 2001b: 319).

⁴³ menzil/ /eşmesi:Hediyye Eşmesi menzili M

36. Faḥleteyn⁴⁴ hem menzil-i bîst ü düvüm
Suyı yoḡdur ḥâcîlere iy gözüm (Sâ'at: 13)
37. Menzil-i bîst ü süvüm Vâdi'l-ḡurâ
Şu elinden ḥâcîlere vây vâ (Sâ'at: 12)
38. Şehr-i Medîne yigirmi dördidür
Ol Resûl-i ins ü cinnüñ yurdıdur (Sâ'at: 11)
39. Ol Resûlüñ şehridür iy pāk zāt [M 93b]
'İşḡ-ıla derd-ile eydüñ eş-şalât
40. Eş-şalât iy enbiyâ şulṡânısın⁴⁵
Eş-şalât iy 'ilm [ü] ḡikmet kânısın⁴⁶
41. Eş-şalât iy bâ'ış-i⁴⁷ kevn [ü] mekân
Eş-şalât iy pâdişâh-ı lâ-mekân
42. Eş-şalât iy bî-nişânda mîrsin⁴⁸
Eş-şalât iy ḡaḡḡ-ıla sen birsin⁴⁹
43. Enbiyâ ma'şûḡısın sen eş-şalât
'Âleme senden olur dürlü necât
44. Ka'be-i 'âşıḡ Medînedür hemân
Ġayrı⁵⁰ 'âşıḡ Ka'besi ka'be hemân
45. Zü'l-ḡalîfe menzili yigirmi beş
Ġusl eyle⁵¹ anda iḡrâm baḡla⁵² ḡoş (Sâ'at: 12) [M 94a]

---

⁴⁴ Faḥleteyn:Fuḡleteyn A

⁴⁵ sulṡânısın:sulṡânısız A

⁴⁶ kânısın:kânısız A

⁴⁷ bâ'ış-i:bâ'ış ü A

⁴⁸ mîrsin:mîresin A

⁴⁹ birsin:pîrsin A

⁵⁰ Ġayrı:Ġayr A

⁵¹ Ġusl eyle:Ġusl-ile A

⁵² iḡrâm baḡla:girüp iḡrâma A

46. Türkî ad 'Alî Kıuyusıdur⁵³ aña
Gısl iderler anda işit⁵⁴ ƙal ƙaña [A 23b]
47. Bîst ü şeş menzil Kıubür-ı Şühedâ
Şuyı yoƙdur iy 'azîz-i hõş-edâ (Sâ'at: 12)
48. Bîst ü heftümdür Cüdeyde Kıuyusı⁵⁵
Şulu otlu mîvelü yirdür besî (Sâ'at: 12)
49. Bîst ü heştüm menzili⁵⁶ Bedr-i Cüneyn
İstedüğüñ bulınur iy nür-ı 'ayn (Sâ'at: 13)
50. Bedr-i Meymün bîst ü nüh menzilidür
Şuyı otı olmayanuñ yiridür (Sâ'at: 15)
51. Râbî'a Eşmesi otuz âşikâr
Çoƙ şuyın içme iñen iy ğam-güsâr⁵⁷ (Sâ'at: 19)
52. Ol Güzelce Birke otuz biridür [M 94b]
Tatlu şulu otlu yirüñ biridür (Sâ'at: 18)
53. Anuñ adıdur Hıulayş⁵⁸ iy zü-himem
Ehl-i 'Urbân içre dâ'im muhterem
54. Fâtıma Vâdîsi otuz ikisi
Bir çemenlü mîvelü küydur besî (Sâ'at: 19)
55. Otuz üç menzil olupdur Ka'be⁵⁹ yâr
Nür-ı hâƙ zâhir tecellî âşikâr (Sâ'at: 8)
56. Pes otuz altıncı olur Şâmdan
İstimâ' it böyle hâşş u⁶⁰ 'âmdan

---

⁵³ Kıuyusıdur:Kıapusıdur A

⁵⁴ iderler//işit:ider anda işidüp A

⁵⁵ Kıuyusı:Kıapusı A

⁵⁶ menzili:menzil A

⁵⁷ ğam-güsâr:ğam-sigâr M

⁵⁸ Hıulayş:Halış A

⁵⁹ menzil//Ka'be:menzili Ka'bedür iy M

⁶⁰ u:- A

57. Vâsıl olanlar aña mağfurdurur⁶¹
Dünyâ vü 'uqbâda hem mesrurdurur⁶²
58. İsmi Beytu'llâh kendü kıblegâh
Yarlıgar her varanı anda ilâh [M 95a]
59. Gel anuñ baq yüzine hayrân ol
Döne döne başına kurbân ol
60. Aña gel iy tâlib-i râh-ı hüdü⁶³
Aña tecellî ider günde Hudâ
61. Raḥmetüñ anda hisâbı yoqdurur
Haq katında kadri ğâyet çoqdurur [A 24a]
62. Kıblegâh-ı mü'minîn ü mü'minât
Oldurur böyle bil ol ehl-i necât
63. Çün işitdüñ ism ü⁶⁴ resm-i menzili
Böyle bil ğayre⁶⁵ 'amel yoqdur belî
64. Gâhî⁶⁶ ki tebdîl ü⁶⁷ tağyîr yolına
Mîr-i ḥaccüñ ol⁶⁸ taşarrufı ola
65. Yoḥsa sâbıqda olan menzil temâm [M 95b]
Budurur kim saña didik ve's-selâm
66. Sulhî bunı⁶⁹ nazm kıldı iy şehâ
Oḳuyandan iltimâs ider du'â

---

⁶¹ mağfurdurur:mağfurdur M

⁶² mesrurdurur:mesrurdur M

⁶³ Her iki nüshada "Hudâ" şeklinde yazılan bu kelime anlam gereği "hüdâ" olarak metne alındı.

⁶⁴ ü:- M

⁶⁵ ğayre:ğayr A

⁶⁶ Gâhî:Gâh A

⁶⁷ ü:- M

⁶⁸ Mîr-i //ol:Ol emîr-i ḥaccüñ M

⁶⁹ bunı:bu M

67. Yâ ilâhî okuyanı diñleyeni yazanı
Raħmetüñle yarlıġaġıl yâ Ganî⁷⁰
68. Her kim ister şevâbı çok kazana
Fâtiħa iħsân ide bunu yazana⁷¹

Ƙad veķa'a el-ferāġ min-taħriri hāzihi el-menāzil el-mübārekāt 'alā yedi el-'abd ez-za'if en-naħif el-muħtāc ilā raħmeti Rabbihi el-laťif es-Seyyid Meħemmed bin Muştafā fi yevmi el-erba'ā Şafer el-luťf el-'āmm es-sene tis'a 'aşere mi'e ve elf min-hicreti (1119) mine'l-'izze ve'ş-şeref.⁷²

KAYNAKÇA

- Muťalı, Serdar (1995), *Arapça – Türkçe Sözlük*, İstanbul: Daġarcık Yayınları.
- Mütercim Asım Efendi (1305), *el-Okyanusu'l-basît fi Tercemeti'l-Kamusi'l-muħit*, (V Cilt), İstanbul: Matbaatü'l-Osmāniyye.
- Devellioġlu, Ferit (2008), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Kanar, Mehmet (2009), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.
- Abdülkadiroġlu, Abdülkerim (1999), *İsmail Beliġ Nuhbetü'l-âsâr li-Zeyli Züb-deti'l-eş'âr*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ateş, Ahmet (1942), "Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı Tevârih-i Âl-i Osman Münasebeti İle)", *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, s. 253-267.
- Ayan, Hüseyin (1981), *Cevri Hayati, Edebi Kişiliġi, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Coşkun, Menderes (2001a), "Osmanlı Edebiyatındaki Hac Seyahatnamelerinin Tipleri", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletler Arası Kongresi Tebliġleri (İstanbul 12-15 Nisan 1999)*, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, s. 189-194.

⁷⁰ Bu beyit A nüshasında bulunmamaktadır.

⁷¹ Bu beyit A nüshasında bulunmamaktadır.

⁷² Bu istinsah kaydı M nüshasında yer almaktadır. A nüshasında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

- , (2001b), "Stations Of The Pilgrimage Route From İstanbul To Mecca Via Damascus On The Basis Of The Menâzilü't-tarîk ilâ Beyti'llâhi'l-atîk By Kadrî (17th Century)", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, s. 307-332.
- , (2002), *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-harameyn'i*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- , (2007), *Bosnalı Muhlis'in Manzum Seyahatnamesi Delîlü'l-menâhil ve Mürşidü'l-merâhil*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Çaviş, Abdülaziz (1972), "Hac", (çev.) Mehmet Akif Ersoy, *Diyanet Dergisi*, Sayı 1, s. 57-58.
- Dilçin, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- , (1997), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, Faruk (2013), "18 ve 19. Yüzyıllarda Şam-Medine Hac Yolu ve Güvenliğı: Cerde Başbuğıluğı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 6, Sayı XV, s. 127-157.
- Donuk, Suat (2013), "Cevri ve Nazm-ı Niyaz Mesnevisi", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*, Sayı XXXIII, Bahar, s. 93-126.
- , (2017) "Servet Mahlaslı Bir Şaire Mâl Edilen Manzum Bir Hac Seyahatnamesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 41, 52-78.
- Ekinci, Ramazan (2014). *Uşşâkîzâde Hasîb'in Zeyl-i Şakâik'ı (İnceleme-Metin-Dizin)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ersoy, Seyfeddin (2007), "Dünü ve Bugünü ile Türkiye'de Hac Organizasyonu", *Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu (Tebliğ ve Müzakereler)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 27-47.
- Hâzâ Kitâb-ı Menâsik-i Hac*, Ankara Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Bölümü, no. 06 Mil Yz A 6071, vr. 1b-70a.
- İsen, Mustafa, Osman Horata, Muhsin Macit, Filiz Kılıç, İ. Hakkı Aksoyak (2009), *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Koyuncu, Fatih (2017), "Cûdî'nin Manzum Hac Seyahatnamesi" *Journal of Turkish Language and Literature*, Volume:3 Issue: 1, Winter 2017, s. 177-219.

- Küçük, Serhat (2014), “Şeyyad Hamza’nın Yûsuf u Zeliha’sındaki Arkaik Unsurlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Sayı 52, s. 1-25.
- Levend, Agah Sırrı (2016), *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, (II Cilt), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mehmed Salih Yümnî, *Tezkire-i Şuara*, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, no. 06 Mil Yz. FB 597.
- Özcan, Abdülkadir (1989), *Şakaik-ı Nu’maniyye ve Zeyilleri*, (V Cilt) İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sak, İzzet, Cemal Çetin (2005), “XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 19, Bahar, s. 199-260.
- Sulhî, *Manzume-i Beyan-ı Aded-i Menazil-i Hicaz*, Ankara Milli Kütüphane, no. 06 Mil Yz A 6071/3.
- Tanyeri, M. Ali (1999), *Örnekleleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ünver, İsmail (2008), “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Turkish Studies*, Volume 3/6, Fall 2008, s. 1-46.
- Yalçın, Tuğba (2007), “Arşiv Belgelerinde Osmanlı Sultanlarının Hacıların Emniyetini Sağlamada Gösterdikleri Hassasiyet”, *Din ve Hayat*, Sayı 3, s. 122-125.